

СИНТАКСИЧНІ СИНОНІМИ СПОЛУЧНИКА DAZ У СЕРЕДНОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Маргарита ОКСАНИЧ (Кіровоград, Україна)

*У статті розглядаються особливості функціонування сполучника *daz* у складнопідрядному додатковому реченні у середньовісній німецькій мові. Також автором визначаються синтаксичні синоніми досліджуваного сполучника.*

Ключові слова: сполучник, граматикалізація, поліфункціональність, варіативність сполучників.

*The main functional peculiarities of a conjunction *daz* in object clause of Middle High German period are researched. Also the syntactic synonyms of the mentioned conjunction are defined by the author.*

Key words: conjunction, grammaticalisation, polyfunctioning, variety of conjunctions.

Складнопідрядне речення як граматична та змістовна цілісна величина є синтаксичною текстовою єдністю, що відрізняється від інших синтаксичних одиниць специфічною семантико-синтаксичною структурою та семантичною автономією, граматичною незалежністю та фонетичною завершеністю [10: 105]. Тенденцією до еволюції складнопідрядного речення є динаміка його структури внаслідок мовної економії і надмірності синтаксичної одиниці, співвіднесеності форми і змісту та історично-змінюваного логічного уявлення людини про об'єктивний світ [11: 115].

Згідно з даними порівняльних розвідок, в історії німецької мови спостерігається тенденція до зменшення синтаксичної поліфункціональності сполучникових засобів на позначення підрядності з одного боку, та збільшення їхньої морфологічної ускладненості, із другого. Отже, за мету у статті ми ставимо визначити функції додаткових сполучників, займенників та прислівників, а також формально-синтаксичні характеристики складнопідрядного додаткового речення у середньовісній німецькій мові.

Розвиток і удосконалення граматичної будови мови виявляється у збагаченні й уточненні її синтаксичних засобів [7: 183]. Так, одним із шляхів збагачення мовних засобів слугує кількісний зріст запасу формальних засобів вираження цього зв'язку – сполучників [17: 64-65], які слугували основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах [16: 159]. Сполучники, які мали в давньовісній німецькій період спочатку конкретне просторове, пізніше – часове значення, стають вираженням більш логічних (причинно-наслідкових) зв'язків. Замість безсполучникових речень розвиваються складні форми співставлення, протиставлення і логічної підрядності (підрядні причинові речення, підрядні наслідку, умови, мети тощо). Водночас для вираження більш складних граматичних відношень у великій кількості формуються нові прийменники та сполучники внаслідок так званої “граматикалізації” смислових слів шляхом послаблення і збагачення їх первинного

конкретного лексичного значення й розвитку на цій основі нової граматичної функції [7: 183].

У середньовісньонімецький період спостерігається тенденція розвитку тих рис синтаксису, які притаманні сучасній німецькій мові. У творах зазначеного періоду все частіше з'являються складні речення, зокрема складнопідрядні [3: 89; 12: 157]. До найпоширенішого типу складнопідрядних речень належали підрядні додаткові речення, що вводилися найпоширенішим сполучником середньовісньонімецького періоду *daz* [1: 67; 3: 90; 12: 157; 17: 47-53, 61; 24: 64].

Дослідження пам'ятки середньовісньонімецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило 66 % вживання *daz* у підрядних додаткових реченнях із загальної кількості (616) проаналізованих одиниць. На підтвердження вищезазначеного проаналізуємо приклад (1):

(1) *Wisen heten reht daz si den tumben diente (Nibelungenlied, 0031,2-0031,3).* „Старі мали рацію, що вони служили хлопцям”^{*}

У наведеному нами прикладі (1) сполучник *daz*, який був типовим для всіх історичних періодів існування німецької мови, вводить підрядне додаткове речення, яке вжито в постпозиції до головної частини. Проте сполучник *daz* не був єдиним сполучником, який вводив підрядні додаткові речення у зазначений період, оскільки з ним конкурував сполучник *ob*. Проаналізуємо приклад (2) :

(2) *Si versvchtez manigen ende ob chunde daz geschehn daz si Chriemh' mohte noch gesehn (Nibelungenlied, 0733,1-0733,2).* „Вона спробувала дізнатися у короля, чи можливо було знову побачити Кримхільду на Рейні”

Приклад (2) демонструє, що підрядне додаткове речення вводиться сполучником *ob* і знаходиться у постпозиції до головного речення. При цьому у головній частині речення підмет *si* та присудок *gesehn* розташовані дистантно. У підрядній частині фінитне дієслово *gesehn* займає фінальну позицію, утворюючи з підметом при цьому рамкову конструкцію. Згідно з нашим аналізом пам'ятки середньовісньонімецького періоду „Пісня про Нібелунгів” було виявлено 3,25% вживання *ob* у підрядних додаткових реченнях із загальної кількості (616) проаналізованих одиниць. Цей результат підтверджує припущення конкуренції сполучника *ob* зі сполучником *daz* у підрядних додаткових реченнях середньовісньонімецького періоду.

Історичні розвідки свідчать, що додаткові підрядні речення, які містили непряме питання, вводилися займенниками *wer* (*swer*), *waz* (*swaz*), *welch*, *weder*, а також прислівниками *wa*, *war* [12: 158]. Проаналізуємо приклад:

(3) *Wer ivch her habe gesendet des enhan ich niht vernomen (Nibelungenlied, 0143,2).* „Тех, хто вас сюди послав, я ще не дотмав”

У наведеному прикладі (3) сполучник *wer* вводить підрядне додаткове речення, яке вжито в препозиції до головної частини. Підмет підрядного речення *ivch* та присудок *habe gesendet* утворюють рамку. Присудок підрядного речення займає фінальну позицію. У „Пісні про Нібелунгів” сполучник *wer* (*swer*) у підрядних додаткових реченнях вживається у 4,6% із загальної кількості (616) проаналізованих одиниць.

Наступний приклад (4) демонструє підрядне додаткове речення у препозиції до головного, яке вводиться сполучником *waz*. Присудок *meinen* займає фінальну позицію, розташовуючись дистантно з підметом *si*.

(4) *Waz si da mite meinen daz kan ich niemen gesagen (Nibelungenlied, 1817,3).* „Я не чув від жодного, що вони мали на увазі”

Суцільне обстеження середньовісньонімецького тексту виявило 8,44% вживання сполучника *waz* (*swaz*) у підрядних додаткових реченнях.

Випадки вживання займенника *welch* та прислівника *wa* у підрядних додаткових реченнях середньовісньонімецької мови є поодинокими, що підтверджують наступні приклади:

^{*} Переклад прикладів з середньовісньонімецької мови здійснений автором

(5) *Welh wege si fvoeren ze Rine dvrch div lant desen chan ich niht bescheiden (Nibelungenlied, 1457,1)* „Я не можу вам повідомити, якими шляхами вони їхали від Рейну через усю країну”

(6) *Wa ich den kunic uinde kan mir daz iemen sagen (Nibelungenlied, 0077,2-0077,3)* „Мені слід сказати, де я знайду короля”

У прикладах (5) та (6) займенники *welch* та *wa* вводять підрядні додаткові речення, які містять непрямі питання. При цьому підрядні речення з прикладів (5) та (6) знаходяться у препозиції до головного речення. У прикладі (5) підмет підрядного речення *si* та присудок *fvoeren* розташовані контактено, хоча присудок не займає фінальної позиції, яка є типовою для сучасно підрядного речення. Проте у прикладі (6) присудок *uinde* займає фінальну позицію у підрядному реченні і при цьому розташовується дистантно з підметом *ich*. Отже, порядок слів у підрядних реченнях середньовісньонімецького періоду все ще залишався вільним.

Слід зазначити, що у досліджуваній пам'ятці ми знайшли лише один приклад з займенником *welch* та один приклад із займенником *wa*, які вводять підрядні додаткові речення. Однак нами не знайдено підрядних додаткових речень з *weder* та *war*. Ми можемо припустити, що ці сполучники не вживалися у жанрі середньовісньонімецького епічного епосу, оскільки сполучниковий запас у середньовісньонімецькому періоді був досить достатнім для поєднання підрядних речень.

Порядок слів у складнопідрядному середньовісньонімецькому реченні все ще залишається вільним. Присудок може займати як ініціальну так і фінальну позицію. Друга частина складеного дієслівного присудка може займати довільне місце в реченні, тобто вона залишається рухомою [12: 155; 3: 89]. Фінальна позиція дієслова в підрядному реченні все ще не була правилом [3: 89; 20: 186], але тяжіє до норми сучасної німецької мови [24: 64]. Часто присудок займає в підрядному реченні медіальну позицію [20: 188; 24: 64]. Оскільки фінальна позиція присудка присутня лише в підрядних реченнях, вона поступово стає типовою ознакою підрядних речень [20: 139].

Як демонструє проведений нами аналіз складнопідрядних додаткових речень зі сполучником *daz* пам'ятки „Пісня про Нібелунгів” у 67% підрядних речень присудок займає фінальну позицію та у 33% – медіальну позицію присудка із загальної кількості (408) проаналізованих речень. Проведений нами аналіз складнопідрядних додаткових речень, які вводилися сполучником *ob*, займенниками *wer* (*swer*), *waz* (*swaz*), *welch* та прислівником *wa* виявив 77,22% підрядних речень з фінальною позицією присудка та 22,77% речень з медіальною позицією присудка.

Незважаючи на достатньо розвинену систему складнопідрядного речення у середньовісньонімецький період, відбувався подальший розвиток системи підрядних сполучників. Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що в середньовісньонімецьку епоху найпоширенішим сполучником підрядності був сполучник *daz*, який вводив більшість типів підрядних речень, однак з ним конкурував сполучник *ob* та займенники *wer* (*swer*), *waz* (*swaz*), *welch*. У сучасній німецькій мові сполучник *daz* зберіг лише свою первинну функцію сполучника додаткових підрядних речень. При цьому він так і залишився основним сполучником підрядних додаткових речень, незважаючи на розвиненість та функціонування інших маркерів підрядних додаткових речень.

Проведений аналіз дозволив уточнити статус складнопідрядних додаткових речень та варіативність додаткових сполучників. Розроблені положення є перспективними для подальшого аналізу складних речень з іншими підрядними частинами в аспекті мови і мовлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Адмони В.Г. К проблеме порядка слов (замыкание предложения в немецком языке). – Изв. АН СССР, отд. яз. и лит. – М.: 1949. – Т. 8, Вып. 4. – 373 с.
3. Бублик В.Н. Історія німецької мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
4. Буніатова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
5. Гухман М. М., Семенюк Н. Н. История немецкого литературного языка. – М.: Наука, 1983. – 200 с.

6. Долинина И.Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка). – Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1977. – 175 с.
7. Жирмунский В. М. История немецкого языка, 5-е изд. – М.: Высшая школа, 1965. – 408 с.
8. Ившин В.Д. Синтаксис речи современного английского языка. Смысловое чтение предложения: Учебник. – Ростов н/Дону: Феникс, 2002. – 320 с.
9. Кацкова Т. А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневерхненемецком языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04/Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А. А. Жданова. – Ленинград, 1975. – 18 с.
10. Корбозерова Н. М. Структурна інтеграція речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДПУ, 2001. – Вип. 5 – С. 105-107.
11. Корбозерова Н. М. Вязанкіна А. М. Динамізм структури речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 6 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДПУ, 2001. – Вип. 6 – С. 115-117.
12. Левицкий В.В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 216 с.
13. Мещанинов И.И. Части речи и члены предложения. – Москва, Ленинград: Издательство АН СССР, 1945. – 321 с.
14. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1974. – 175 с.
15. Одри Ж. Индоевропейский язык: пер. с франц. Л. В. Иванова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXI: Новое в индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988. – С. 24-121.
16. Семененко Г. М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДПУ, 2001. – Вип. 5 – С. 159-163.
17. Строева-Сокольская Т. В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке. Л.: Ленингр. гос. ун-т, 1940. – 106 с.
18. Шубик С.А. Порядок слов в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. – Л., 1964. – 20 с.
19. Ярцева В. Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1940.
20. Moskalskaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte. – М.: Hochschule, 1977 – 237 S.
21. Paul H. Deutsche Grammatik. Halle: Niemeyer, 1954. – Band III, Teil IV. – 447 S.
22. Reis H. Über althochdeutsche Wortfolge // Zeitschrift für deutsche Philologie. – 1901. – Bd. 33. – S. 220-229.
23. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf. – Halle: Max Niemeyer, 1907. – 310 S.
24. Schildt J. Kurze Geschichte der deutschen Sprache. – B.: Volk u. Wiss., 1991. – 168 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Оксанич – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Наукові інтереси: історичний синтаксис німецької мови, германське мовознавство